

GRECYZMY W PATERYKU SYNAJSKIM

Leszek MOSZYŃSKI, Gdańsk

Jednym z przyczynków przyspieszających znalezienie odpowiedzi na pytanie, jaki typ pateryka przetłumaczył Metody, który ze znanych nam paterykonów kontynuuje jego *отъѣскыѣ кнѣигы*, może być studium nad zakresem pożyczek greckich, zwłaszcza tych mechanicznych, nazywanych niekiedy papierowymi, będących po prostu wielokrotnie tylko automatycznym wprowadzeniem wyrazu greckiego do tekstu słowiańskiego. Jak wiadomo pożyczki greckie występują w rozmaitych tekstach scs., i w tych, których osoba autora czy tłumacza raczej nie budzi wątpliwości, i w tych, których tłumacza zupełnie nie znamy. O greczyzmach w przekładach cyrylometodejskich pisano parokrotnie. Przed kilku laty w artykule zatytułowanym »Kryteria stosowane przez Konstantego-Cyryla przy wprowadzaniu wyrazów obcego pochodzenia do tekstów słowiańskich«¹ usiłowałem odpowiedzieć na pytanie, czym się kierowali Cyryl i Metody wprowadzając do tekstu słowiańskiego nie przetłumaczone wyrazy greckie. Przeciwwstawiłem się wówczas teorii głoszącej, że główną przyczynę stanowiły trudności w przekładzie wyrazów technicznych, bo te wielokrotnie były tłumaczone, kalkowane lub zastępowane wyrazem bardziej ogólnym (np. w zakresie nazw miar czy monet) i doszedłem do wniosku, że pierwsi tłumacze słowiańscy kierowali się względami innymi. Wyróżniłem wówczas 4 grupy wyrazów zapożyczonych: 1) nazwy osobowe i miejscowe, narodów i ugrupowań, czyli szeroko pojęte nomina propria; 2) wyrazy pochodzenia greckiego przyswojone przez Słowian soluńskich przed działalnością Cyryla i Metodego, takie jak np. *сѣбота*, *ангѣлъ*, *евангѣлиѣ*, *трѣпеза*; 3) hebrajskie i łacińskie zapożyczenia Septuaginty a więc wyrazy, które i w tekście oryginału greckiego były zapożyczeniami, co Cyryl, doskonały filolog, zauważyć musiał bez trudu; 4) wyrazy wprowadzone pod naporem kontekstu w zdaniach o charakterze głosowym typu *равви, жеже глаголетъ сѣ učitelu*. W innych wypadkach Konstantyn-Cyryl unikał pożyczek, nie kierował się tu względami semantycznymi, a że wprowadzone przez niego wyrazy obce skupiają się wokół pewnej tematyki, sugerując pogląd, jakoby Cyryl unikał tłumaczenia wyrazów »technicznych«, to rzecz przypadku, konsekwencja charakteru tłumaczonego oryginału i przyjętych ukazanych tu ogólnych założeń tłumacza. Występujące w znanych nam tekstach biblijnych wyrazy obce, nie wchodzące w zakres tych czterech grup, to wynik późniejszej rewizji przekładu przez kopistów, nie rozumiejących intencji Konstantego-Cyryla.

¹ Slavia 38, Praha 1969, 552–564.

Można przypuścić, że podobny stosunek do zapożyczeń greckich miał i Metody i że sposób ich wprowadzenia do tekstu słowiańskiego wskazywać może w pewnym stopniu na osobę tłumacza. Dlatego też przyjrzałem się zapożyczeniom greckim w *Pateryku Synajskim*².

Zebrany materiał ukazuje tu z dwóch stron. W ramach podstawowych grup semantycznych zwrócę uwagę na charakter pożyczki, stopień jej zdomowienia w języku scs. i rolę jaką odgrywa w tekście. Ze względu na rozmiary tej pracy może to być jednak zrobione bardzo skrótowo. Dlatego informacje o stopniu przyswojenia wyrazu ograniczę do wskazania faktu występowania wyrazu w tekstach ścisłego i rozszerzonego kanonu źródeł scs. W pierwszym wypadku posłużę się słownikiem Sadnik i Aitzetmüllera, w drugim – praskim słownikiem scs. (*Slovník jazyka staroslověnského*). Wyrazy, które jeszcze nie zostały w tym słowniku opracowane, sprawdziłem w leksykonie Miklosicha.

Wydzielić musimy dwie podstawowe grupy zapożyczeń. Pierwsza dotyczy życia religijnego, druga świeckiego.

Liczną grupę stanowią nazwy osobowe, oznaczające różne stopnie duchownych, funkcje w administracji kościelnej i klasztornej, wyznawców lub odstępców od wiary. Do wyrazów występujących w tekstach ścisłego kanonu należą: *anagnostъ* (2) ὁ ἀναγνώστης (bjaše bo *anagnostъ* въ toi crьkvi 101)³, *apostolъ* (12) ὁ ἀπόστολος (na grobě vъxovnaago *apostola* Petra 102v) i przymiotnik *apostolъskъ* (15), np. svętyję crьkve *apostolъskę* priobъštaę sę 124; *arxidijakъ* i *arxidijakonъ* (10) ὁ ἀρχιδιάκονος (*arxidjakъ* eũxiję reče 139, dašť odinomu *arxidjaku* 139); *arxiepiskupъ* (14) ὁ ἀρχιεπίσκοπος (slyšaťv *arxiepiskupъ* Petrъ čudi sę 4v); *avъva* (334; wyraz ten zapisany zaledwie parokrotnie w tekstach kanonu, tutaj jest bardzo częsty, oznacza ojca zakonnego) ἀββᾶ (pověda namъ *avъva* Leonъtii 5); *dijakonisa* (1) ἡ διάκονος (i vъsxotě otъluciti *dijakonisu* ženu togda 4v); *dijakonъ* i *dijakъ* (23) ὁ διάκονος (*dijakonъ* xerotoniju imaše 84, *dijaka* onogo ... iže drъžitъ ripidi ostavi ot svętago olъtarja 105v); *igumenii* (2) ἡ ἡγουμένη (imjaše že sestru *igumeniję* manastyrja 90v); *igumenъ* (55) ὁ ἡγούμενος (sqđu jemu *igumenu* lavry 8) i derywat *igumenъstvo* (1: postavivъ *igumenъstvo* 66); *ijeręjъ* (3) ὁ ἱερεὺς (*ijeręju* našemu oběštaxomъ 109v); *elinъ* 'poganin' (3) ἡ ἑλλην (žena krъstijana imoști muža *elina* 130v) i formacja feminatywna *elinyňi* (1: krъstъjanyňi li jesi *elinyňi* li jesi 96); *episkupъ* (97) ὁ ἐπίσκοπος (poslědъ že bystъ *episkupъ* Kesarii 14) i przymiotnik *episkupl'ъ* (1: slava *episkupl'a* 27v); także *episkupъskъ* (1: dělo *episkupъsko* 122), oraz rzeczowniki *episkupije* (6 r., np. ostavivъ *episkupije* svoje 23v) i *episkupъstvo* (2 r., np. ostavilъ svoje *episkupъstvo* 64v); *eretikъ* (12) αἱρετικός, ἡ, ὅν (ne sędi sъ *ereti-*

² Korzystam z wydania: В. С. Голышенко и В. Ф. Дубровина, Синайский патерик, Москва 1967.

³ Cyfra po hasle informuje o ilości użyć w tekście *Pateryka Synajskiego*. Podaję tylko jeden cytat w uproszczonej transliteracji. Może on więc być wykorzystany tylko jako dokumentacja leksykalno-semantyczna, nie zaś graficzno-fonetyczna. Podstawę grecką podaję według ogólnie dostępnych słowników języka greckiego. Nie dysponowałem greckim oryginałem badanego tekstu. Przykłady oznaczone skrótem PatSin. pochodzą z przypisów wydania moskiewskiego. Sygnaturą jest numer strony rękopisu podany w tymże wydaniu. Szczególnie rzadkie wyrazy greckie, które odnalazłem tylko w słowniku Stephanusa (H. Stephanus, Thesaurus graecae linguae, v. I–VIII, Parisiis 1831–1865), zaopatrzyłem w odpowiednią uwagę.

komb i dręzi język 8v); *evangelist* (1) ὁ εὐαγγελιστής (Ioana Bogosłownca i *evangelista* 32); *klirik* (8) κληρικός, ἡ, ὄν (privede sʹvĕdĕtel'ę iže sę tu obrĕtoša episkupi i *klirici* glagol'ušte 89v); *kliros* (9) i ze słowiańskim sufiksem *klirosnik* (5) ὁ κληρος (pusti dĕva ot *klirosa* i privedoša episkupa sʹvĕzana 104v, ni ty ni inʹ ot *klirosnik* ni ot episkurʹ 104v); *mitropolit* (1) ὁ μητροπολίτης (čĕvanujoštu *mitropolitu* vĕložitʹ otravu vʹ čašju jego 65v); *mōnix* (52) i derywaty *mōnišsk* (6) i *mōnišstvo* (1) ὁ μοναχός (sʹzŕyda manastyrʹ velikʹ mužymʹ i zapovĕda da niktože ot *mōnix* imatʹ čto svoje 138v, sʹtvorivʹša vʹ *mōnišstĕm* činu 80 lĕtʹ 128v, prišĕlʹ jesi vʹ *mōnišstvo* 45); *papa* (54) ὁ πάπας (azʹ jezʹmʹ *papa* Rimu 103); *patriarx* (43) ὁ πατριάρχης (imjaše tʹ že božii gradʹ *patriarxa* imenemʹ Aleksandrʹ 21); *prozvūter* (65) i przymiotnik *prozvūter'sk* (1) oraz przysłówek *prozvūter'sky* (1) πρεσβύτερος (Avva Petrʹ *prozvūter* lavry svĕtago otc'a našego Savy 8, vʹ činu *prozvūter'stĕ* 145, sʹtvorivʹšu molitvu *prozvūter'sky* glagola mi 27). Z tekstów młodszych znany jest wyraz *kaloger* 'mnich' występujący w PatSin. w dwóch postaciach: *kaluger* i *kaloger* (9) ὁ καλόγερος (Boga dĕl'a *kalogere* poidi vʹ domʹ moi 81v, čto chošĕši *kalogere* trudit'i sę 3v). Ani słownik Sadnik i Aitzetmüllera ani teŝ słownik praski nie notujā wyrazów znanych z pateryka: *arximandrit* (3) ὁ ἀρχιμανδριτής (svĕtago otc'a našego *arximandrita* 12v); *dijakonik* (2) διακονικός, ἡ, ὄν (pustivʹ abije *dijakonik* i sluŝb'bnikʹ 34); *kanonarx* i *kononarx* (2) ὁ κανονάρχης (vʹsklepa bilo bjaxʹ bo *kononarx* 35, udarivʹšu *kanonarxu* vʹ bilo 8); *kinoviarx* (1) ὁ κοννοβιάρχης 'opat' (svĕtago avva Feodosija velikaago *kinoviarxa* 66v); *pistik* (5); w *Thesaurusie* Stephanusa pod hasłem πιστικός, ἡ, ὄν 'wierny' znajdujemy οἱ πιστικοὶ 'pastores, quibus sc. pecudum cura datur' (imjaše že *pistika*, obĕštnika svĕtĕi kafoliki i apostoł'scĕi crkvi. sʹ *pistik* po obyčaju strany toę vʹzĕtʹ pričĕstije vʹ svĕtyi rĕt'kʹ i vĕloži je vʹ muzikije 55). Dwa wyrazy na *s*, nie objĕte jeszcze przez słownik praski, spotykamy u Miklosicha. Sā to *skeofūlaks* 'pilnujący naczyni' (1) ὁ σκεοφύλαξ (*prozvūter* i *skeofūlaks* kalamon'skyę crk'vne 125v) i *sun'kel* (4) ὁ σὺγκελλος 'współmieszkaniec celi' (tęgda patriarxʹ reče kʹ *sun'kelu* 89).

Kilka wyrazów dotyczy budownictwa klasztornego. Do spotykanych w tekstach kanonu naleŝā *manastyrʹ* (119) τὸ μοναστήριον (Avva Geronti igumenʹ *manastyrja* 12) i *lavra* (75) ἡ λαύρα (Avva Polūxronii iže toja že novyę *lavry* *prozvūter* 5v). Od wyrazu pierwszego znany jest przymiotnik *manastyr'sk* (3 r., np. razorivʹša kanonʹ *manastyr'sk* po malĕ že lĕtĕ umrĕ 138v) a takŝe pełniāca funkcję kolektywnā formacja *manastrija* (3 r., np. vʹšĕmʹ *manastrijam* ročivajoštamʹ 95v). Wyraz *kelii* (5) τὸ κελίων notuje słownik praski, ale o jego niezbyt wielkim upowszechnieniu świadczy cytat typu glosowego: vʹ *kelijax* rek'še vʹ klĕt'xʹ 167. Nie zna natomiast słownik praski wyrazu *kūnovii* 'klasztor' z gr. τὸ κοινόβιον zapisanego w PatSin. jeden raz (pride bratʹ kʹ avva Pii bezmĕlvniku vʹ *kūnovija* v'rt'brʹ 36v). Spośród dwóch nazw zaczynających się na dalsze litery alfabetu Mikl. zna *skūt* (13) σκήτη (star'cb̄ nĕkto sĕdę vʹ *skūtĕ* vidĕ dijava vʹ nošti 37v); derywaty: *skūt'sk* (1: vʹ 4-xʹ lavraxʹ *skūt'sk'x* 81) i *skūtĕnin* (1: se bo obyčai jestʹ *skūtjanem*ʹ xoditi na sela i ŝati 128). Nie ma natomiast w leksykonie Miklosicha wyrazu *pürgii* i *pürgion* 'cela' (12) τὸ πουργιον 'wieżyczka' (noŝda jemu by vʹziti i vʹzĕti sebĕ odinʹ *pūr'gion* 7v, pride ubogʹ vʹ *pūr'gije* prośę milostynĕ 7).

W zakresie nazw pojęć, zwyczajów i obrzędów religijnych znane są z kanonu scs. następujące wyrazy: *ad* (1) ὁ ἄδης (ne by sę priselila kʹ *adu* duša moja 178v); *amin* (6) ἀμήν (nyńā i prisno i vʹ vĕky vĕkomʹ *amin* 84v); *angĕl* (42) i *angĕl'sk* (4) ὁ

ἄγγελος (viděxъ *angela* přestojěšta o desnujō stranu ol'tarta 5v, gore mně čęda kako žitije *angelskoje* pogubixomъ 116); *děmonъ* i *děmonъ* (14 i 2) ὁ δαίμων (*děmonъ* že slyšavъ abije sъtvori ходiti přestolьcu 41v, kovarъstvo *děmone* 41v); *dijavolъ* (16) i *dijavolъ* (2) ὁ διάβολος (načę *dijavolъ* poběditi mę 11, azъ že ot *dijavol'ę* radosti ne muxъ sę 133); *geona* (1) ἡ γεέννα (ne imatъ *geona* bo leštъ ramětъ zъlu imaši kъ němu 112v); *indiktъ* (1) ὁ ἰνδικτος (umьroхъ azъ Ioanъ ... vъ *indiktъ* 15–61); *eresъ* (1) ἡ αἵρεσις (bezbožnyję *eresi* 160); *euxii* (3) ἡ εὐχή (arxidijakъ *euxiję* reče 139); *eulogii* (3) ἡ εὐλογία (vъ svętyxъ *eulogii* glagolę 101v); *evangelije* (7) τὸ εὐαγγέλιον (svętoje *evangelije* čьtjaše 19); *kafolikii* (4), *kafolikijskъ* (1) καθολικός, ἡ, ὅν (priobęsti sę svętĕi *kafoliki* i apostolьscĕi crъkvi 15v, bjaxu *kafolikijskыję* crъkve 55v); *litii* (1) ἡ λιτή (pride kъ němu i mimoxodęštei *litii* gradu sъbъranu 157v); *liturgija* (4) i *liturgisati* (1) ἡ λειτουργία (sъvngšivъ že služьbō reкъše *litur'giję* 163, sbi odinojō *liturgisaja* vidĕ o desnōjō stoęšta *angela* 182v); *parmii* (1) ἡ παρουσία (pisano bo jestъ vъ *par'mii* 181); *pasxa* (2) τὸ πάσχα (vъ prazdniky *pasxy* vъskręsenija 160v); *pen'tikostii* (2) ἡ πεντηκοστή (po *pen'tikosti* nevidima bōdetъ 160v); *poroda* (1) ὁ παράδεισος (imjaaxu zvĕriję kъ Adamu přęzde oslušanija jęgo zapovĕdii ježe vъ *porodĕ* pišta 76); *psal'mъ* (7) ὁ ψαλμός (načętъ že raky *p'sal'mъ* para 102); *psal'tyrъ* (7) τὸ ψαλτήριον (dъnъ i noštъ rojōšta *p'sal'tyrju* 73); *sotona* (4) i *sotoninъ* (2) ὁ σατανᾶς (*sotona* mę navadi i vъzęxъ zolotъnikъ 82v, vъzloži někomu unoši želanije *sotonino* 40); *stixъ* (2) ὁ στίχος (očisti mę da ne styžu sę molę sego *stixa* reкъ 48); *subota* (1) *σάββατον (na vъšęku *subotę* xoždaaxъ kъ němu 37v).

Nieznane w ścisłym kanonie, ale notowane przez słownik praski są słowa *kanonъ* (8) i *kanonъskъ* (1) ὁ κανών (razogivъša *kanonъ* manastyrъskъ 138v, *kanonъskыimъ* zakonomъ 29v) oraz *prosfora* (6) ἡ προσφορά (ty že *prosforы* položiša vъ svętĕmъ ol'tari dijakoni 14). Može należy tu i *ijeratonъ* 'świecenia kapłañskie', zapisany w PatSin. jeden raz (vъvedoša že i vъ svętĕ *ijeratonъ* 84v), któremu w Sl.j.stsl. odpowiada *ijerateuma*. Zapewne oba wyrazy pochodzą z greckiego τὸ ἱεράτευμα. W słowniku praskim jest hasło *katixumenъ*, natomiast w PatSin. *katixumisati* (1) i *katixisanije* (1). Wszystkie te wyrazy łączą się z greckim κατηχέω 'pouczać' (*katixumisavъše* jęgo sъtvorixomъ 97, kręstiša někыję *katixisanija* 147v). Słownik praski ma czasownik *proskumisati* (προσκομίζω), PatSin. oprócz *proskumisati* (7 r., np. reče jemu para dъnъsz ty imaši *proskumisati* 105) i *proskumisanije* (1 r.: svętoje *proskumisanije* svęštenъ byvъša i svęšteny sutъ 14) ma także *proskomidija* (11) ἡ προσκομιδή (jęgda že tvorjaše *proskomidiję* angely vidjaše o desnōjō sebe i o šjujujō 149).

Brak w słowniku praskim następujących wyrazów: *anafora* (6) ἡ ἀναφορά (bjaxu vъ crъkvi svętĕi *anaforĕ* sъvngšajemĕi 86); *apogogii* (1) ἡ ἀπαγωγή (*apogogiję* mnogoju jęgda bjaše [zam. dĕaše] 118); *panigurb* (1) ἡ πανήγυρις (jęgda imjaše onъ *panigurb* svętyxъ mŕčenikъ rojętъ klirosъ svoi i reče imъ 157v 'świąteczne zgromadzenie'); *prolimpsъ* (1) ἡ πρόληψις 'wyobrażenie' (obyčъnyjō vъ nĕxъ zъlujō *prolim p'sъ* přĕložiti vъzmogoša 111v).

Z wyrazów na litery dalsze spotykamy u Mikl. *xerotonija* (5) 'świecenia kapłañskie' ἡ χειροτονία (dijakonъ *xerotoniju* imaše 84), brak tam natomiast haseł *stixologija* (1) i *stixologisati* (1) ἡ στιχολογία (nosę *proskomiju* svętago vъznesenija jako vъ činъ *stixologija* 13v, sŭrъskomъ glasomъ *stixologisajušta* 73v), chociaż notowane jest *stixologisovati*.

Brak też *fotizma* (1) ὁ φωτισμός (w̄ h̄ei že o [zam. est.] *fotizma* w̄ sw̄etyx̄h bogojavl'e-niix̄h 160).

Ostatnią grupę wyrazów związanych z życiem religijnym stanowią nazwy sprzętów i szat liturgicznych, także przedmiotów kultu. Z tekstów kanonu znamy *felonь* (2) 'szata liturgiczna' ὁ φαλόνης (imjaše t̄čijō jedin̄ stixar̄h i *felonь* i malo k'niğ̄ 117v); *idolь* (1) i *idolьskъ* (1) τὸ εἶδωλον (episkorp̄ otstaviti ot *idolъ* хотjaše 142v, k̄ *idolьst̄ei* l̄sti prilēž̄šta 142v); *ikona* (4) ἡ εἰκὼν (*ikona* vladycic̄e našej̄ bogorodic̄e Marija 31); *katopetazma* (1) τὸ καταπέτασμα (*katopetazma* lež̄ešteje na sw̄et̄em̄ ol'tari 105v); *potirь* (3) τὸ ποτήριον (prinesenu sw̄etumu *potiru* priob̄šti s̄e 35). Trzech wyrazów brak w słowniku praskim: *kononija* (1) τὸ κανόνιον (ostavin̄v̄šu zab̄vnenijem̄ sw̄etuju *kononiju* w̄ ar'mari svojem̄ 55v); *muzikije* i *muzikionъ* 'szkatułka' (3) w PatSin. ἐν μουσικίῳ (w̄lož̄i je w̄ *muzikije* i položi je w̄ svojem̄ ar'marii 55v, otv̄r̄z̄z̄ ar'mar̄ḡ gospodin̄ obr̄ete i *muzikionъ* imuš̄t̄ sw̄etuja časti 55v); *omoforъ* (4) τὸ ὠμοφόριον 'szata liturgiczna' (vid̄ēx̄h bo i w̄ *omoforъ* obežana i evangelije noš̄ešta 97v). Inną nazwą z zakresu szat liturgicznych jest nie objęty jeszcze słownikiem praskim, notowany przez Miklosicha *stixarъ* (3) τὸ στιχάριον (imjaše t̄čijō jedin̄ *stixarъ* i feloń i malo k'niğ̄ 117v). Miklosich notuje też *ripidъ* z gr. ἡ ριπίς, ἴδος 'miech do ognia' występujące w PatSin. jeden raz (d̄ijaka onogo stoęšta bliz̄ iže d̄r̄ž̄iti *ripidi* 105v) ale nie ma czasownika *ripisati* (w PatSin. 1 r.: ovi že uw̄ešly imi že s̄e bjax̄ō uw̄ež̄li *ripisax̄ō* 145v) z gr. ριπίζω 'rozniecić'.

Ogółem w zakresie wyrazów dotyczących życia religijnego mamy 82 hasła podstawowe, z tego 51 znanych jest w tekstach ścisłego kanonu, dalszych 6 odnajdujemy w praskim słowniku scs., w którym nie ma jednak 15 haseł znanych z *Pateryka Synajskiego*. Spośród 10 haseł zaczynających się na litery nie objęte jeszcze przez Sl.j. stsl. 6 notuje Miklosich, 4 nie znajdujemy nawet w jego leksykonie.

W grupie wyrazów dotyczących życia świeckiego na pierwszy plan wysunąć należy nazwy osobowe. Tylko niewiele notują teksty kanonu. Są to: *faraonъ* (1) ὁ φαραώ (rabotati ž̄l̄d̄m̄t̄w̄ twor̄eštem̄ *faraonu* močitel'u 100); *filosofъ* (16), *filosofonъ* (1) i *filosofl'ь* (1) ὁ φιλόσοφος (idoša na grob̄ *filosofonъ* 144v, idoxon̄e w̄ dom̄ *filosofa* Stefana 51, nar̄psano r̄okojō *filosoflejō* 144v); *igemonъ* (2) ὁ ἡγεμών (*igemonъ* povel̄e razboinika izvesti 137); *komisъ* (1) ὁ κόμης (w̄ t̄ že god̄h bjaše w̄stoč̄nȳi *komisъ* imenem̄ Efremii 23v); *magistrijanъ* (2) w PatSin. μαγιστριανός (*magistrijanъ* un̄p̄ dobr̄ tvar̄bju z̄elo na pos̄ly chožaše 165); *patrikii* (2) ὁ πατρικίος (povel̄e že jemu n̄kto ot *patrikii* k̄r̄st̄t̄ s̄b dragum̄ kamen̄em̄ s̄k̄ovati 149v); *pr̄etorъ* (1) ὁ πραιτωρ (priz̄va že episkur̄p̄ jaže narekoša ot *pr̄etora* 156v); *sxolastikъ* (8) σχολαστικός, ἡ, ὄν (se že nam̄ Prokopi *sxolastikъ* propov̄eđaše jako rekoх̄ 93v); *ikonomъ*, *ikonomъ* (3) ὁ οἰκονόμος (postavil̄ *ikonoma* pomoš̄t̄niku byti 88); *varvarъ* (19) βάρβαρος, ον (zabludiv̄še Eḡp̄r̄t̄ene i Fivaid̄st̄ii i bui *var'vari* 21).

Słownik praski notuje jeszcze z tego zakresu słowa: *duksъ* (1) ὁ δούξ (*duksъ* Palestinii Tiver̄enin̄ 34); *gramotikъ* (1) ὁ γραμματικός (ot̄ znamenitaago piš̄ečija s̄v̄n̄ḡešeno i ot *gramotika* ... nauč̄en̄ byst̄ 148); *nav̄klierъ* (12) ὁ ναύκληρος (*nav̄klierъ* imy rečal̄h o korabl'i 49v); *nutarii* (1) ὁ νοτάριος (jedin̄ ot *nutarii* jego ukrad̄j jemu zlato i ubojav̄ s̄e b̄eža 21). Nie znajdujemy w nim natomiast wyrazów: *dimotъ* 'naród' (1) ὁ δημότης (jako že o *dimot̄ēx̄* 107); *kandi[da]tъ* (1) 'urzędnik' w PatSin. τοῦ κανδιδάτου (Marija mati Pavl'a *kandita* 130v); *kavidarionъ* i *kavidarъ* 'szlifierz' (2) PatSin. καβιδάριον (ka-

μενῆνικῶς jeho že naričutъ *kavidarionz* 152v, vъrgutъ *kavidara* vъ more 152v); *kimiliarxъ* (2) ὁ κεμηλιάρχης 'stražnik skarbu' (jeho že postavitъ *kimiliarxa* tu 144v); *kumerkijarijъ* (2) PatSin. κομερκιάριος 'roborca podatkovъ' (vъ Tüře *kumer'kiiarij* bĕ imenemъ Musxъ 133); *kururъ* i *ripurъ* (2) 'ogrodnik' ὁ κηπουρός (*kururъ* nabrĕmenivъ jeho zeliya 111); *kuvikularijъ* (1) w PatSin. τὸν κουβουκλάριον 'współmieszkaniec' (prizъva *kuvikularija* svojego i reče jemu 102).

Z dalszych liter alfabetu mamy u Miklosicha *sxolarъ* (2) ὁ σχολάριος (avva Grigorii ježe bĕ *sxolarъ* 13v); *skomraxъ* (3) 'żartowniś', Vasmer rekonstruuje *σκώμμαρχος (*Skomraxъ* bjaše vъ gradĕ Tarъsĕ kilikiistĕmъ imenemъ Vaviila 19v) i *sünklitikii* (1) συγκλητικός, ἡ, ὅν 'ze stanu senatorskiego' (jedina *sün'klitikii* pride vъ poklaňanije svĕtyxъ mĕstъ 155). Nie znajdujemy nawet u Miklosicha wyrazów: *filarfъ* (1) ὁ φύλαρχος 'naczelnik plemienia' (Namanisъ iže Sracinomъ *filarfъ* 109); *filiponъ* (2) 'człowiek pracowity' φιλόπονος, ον (*filiponъ* že ježe sĕ reče trudol'ubivujъ 122); *skrivonъ* (5) PatSin. σκριβών 'stražnik przyboczny' (vъlĕzoxъ vъ korabl'ъ vъlĕze že i jedinъ *skrivonъ* sъ ženojъ svojejъ 120); *sofistъ*, *sopistisъ* (2) ὁ σοφιστής (besĕdovaxomъ kъ *sofistu* Tivamonu 98v, gospodъ *sopistisъ* xoštĕtъ otvrešti sĕ 78); *topotritъ* (1) ὁ τοποτηρητής (Stephanus): učini mĕ paky na mĕsto moje sъtvorivъ mĕ i *topotritъ* 134.

Wśród nazw dotyczących budowli, sprzętów i przedmiotów zaledwie kilka jest takich, które znalazły potwierdzenie w tekstach kanonu: *afrodonъ* 'ustęp' (1) τὸ ἀφροδῶν (vъšbъdъšu vъ *afrodonъ* ... i ne izlĕzъšu vъlĕzoša ... vъnĕ xotĕ rešti jemu da izidetъ 30); *xartija* (11) i *xartiica* (1) τὸ χαρτίον (ašte da ne imaši *xartii* na rizaxъ svoixъ napiši 28v, *xartiica* že bĕ nova 140), *kandilo* 'pochodnia' (9) ἡ κανδήλη (moje *kandilo* goritъ li ili ne goritъ 71v); *polata* (1) τὸ παλάτιον (poęša mĕ kъ cĕsarju vъ *polatu* 134); *trapeza* (9) i *trapezъnikъ* (1) ἡ τράπεζα (sii *trapezu* postavl'jaaxu i abije pišta vъkušaaxu 37v, ide kъ *trapezъniku* ježe jestъ srebroprodavъči 132).

W słowniku praskim znajdują potwierdzenie dwa wyrazy: *epistolija* (3) ἡ ἐπιστολή (napisa *epistoliję* 102v) i *moromorъ* (1) τὸ μάρμαρον (vidĕ prĕdъ nogama svoima na *moromorĕ* odinu srebъrnicju veliku ležĕštju 131v). Takich, których Sl.j.stsl. nie notuje jest znacznie wiĕcej: *ammasъ* i *aminъ* (2) 'łopata', PatSin. ἄμμας (ἡ ἄμη): vъzъmi rylicu i *amini* 62v, skalidija i *am'masi* i košъnica podavaše bratii 37v. Pozornie łacińską genezę ma wyraz *armarijъ*, *armarъ* (6), ale przyjąc tu trzeba notowane u Stephanusa τὸ ἀρμάριον: položi je vъ svojemъ *ar'marii* 55v, dastъ i kl'učъ svoi gospodinu *ar'mara* 55v. *Kaniskъ* (1) 'koszyk' τὸ κανίσκιον (dĕlaxъ že i *kanisky* i psaltyrъ pojaxъ 111v); *kanpili* 'kosz' (1) τὸ κανθήλιον (pošaše *kanpili* komъrogy imuštъ čtyri 74v); *konopionъ* (2) PatSin. κονωπίωνα 'siatka od komarów' (dĕlajuštъ mi *konopiona* 112); *konъkalъ* 'rodzaj naczynia' (2), Vasmer podaje *καυκάλιον* (jedinъ jeju imy i drevjanъ *konъkal'ъ* i načĕxъ moliti ... dažъ mi malo vody 10); *kruvuklionъ* (1) 'łoże', PatSin. εἰς τὸ κουβούκλιον (pridi vъ *krüvükliionъ* 92); *loktije*, *lektikije* (2), PatSin. λεκτικίω 'na noszach' (samъ že na *loktiju* ĕždaše 20v, vъnide ...ъ *lektikije* 21); *margenije* 'torba' (1) PatSin. ἐκ τοῦ μαργονίου (vъzъmъ ot *mar'genija* svojego jedinu eulogiju 88); *marsipionъ* (1) 'sakiewka' τὸ μαρσίπιον (zabyša *mar'sipionъ* ježe bĕ vъ domu višĕ 159); *nosokomija*, *nohomija* (2) 'szpital' ἡ νοσοκομία 'pielĕgnowanie chorych' (umyre vъ *nohomii* 6v, sъnidoxomъ otъ *nosokomija* 6v); *pitakъ*, *pitakii* (3) τὸ πιτάκιον 'tabliczka do pisania' (napisavъ molitvojo vъ *pitakii* 139, pročĕtĕ *pitakъ* vъ nemъ že bĕ molitva 139).

Wśród wyrazów zaczynających się na dalsze litery alfabetu mamy notowany przez

Miklosicha wyraz *triklinz* (4) τὸ τρίκλινον 'jadalnia' (wzъzъmъ vъ sokalē nožъ idjaše vъ *triklinz* ideže bē gospoža jego 48v) oraz nie notowane *sfeklz* (1) o niezbyt jasnym pochodzeniu i znaczeniu, może z gr. τὸ σφέλας 'wydrażony kłoc drzewa, podnózek' (ne ostavi vъ manastyri svojemъ umiraę ni dvъrii ni dvъrgъsъ ni *sfekla* ni kandila ni palica 128v), również trudne do wyjaśnienia *sidionz* (1), może związane z gr. τὸ σίδιον 'łupina granatu' (pusti i prinesi mi *sidionz* avva Feodosija iže vъ skupelē 57) oraz *skalidija* 'motyka' (1) ἡ σκαλῖς, ἴδος (vidē dijavola vъ nošti jako *skalidija* i am'masi i košъnica podavaše bratii 37v).

Sporą grupę tworzą nazwy odzieży. Z kanonu scs. znamy *xlamida* (1) ἡ χλαμῖς, ἴδος (dъva muža vъ *xlamidu* odēna 71v); *mantijz* (3) τὸ μάντιον (nošaše že rizu sukъnjanu i ot *mantija* vъvъsju 61); *sandalijz* (1) τὸ σανδάλιον (b...dy postignutъ iti vъ stranu da naložitъ *san'dalija* ašte li jestъ vъ klēti svojej da ne nositъ ixъ 179). Inne nie są notowane także w słowniku praskim, a *sakomaxionz* także przez Miklosicha. Oto one: *efudz* (1) ἐφουδ (odeždju ježe naricaše sę *efudz* evreiskymъ slovomъ 148); *kamasijz* (4) oddająca na k. 138v gr. καμίσιον (*kamasija* ne imatъ nъ sъtvori l'ubъvъ kupi mi) i 3 r. na k. 88 i 88v gr. τὸ καμάσιον, jak w przypisie informują wydawcy pateryka (po čyto izvрати *kamasii* svoi 88v), *katonotii* (1) PatSin. κατανώτιον (daхъ že jemu sakkomaxionъ ... i jedinъ *katonotii* 95); *kolovijz* (1) PatSin. κολόβιον (obrētoхъ tu starъsa nosęšta otъ sivina *kolovii* 86v); *kusulionz* (1) PatSin. κουσούλιον (povelēvъ dati mi *kusulion* i potrēby moja vsę 106); *malakija* (1) ἡ μαλακία 'coś miękkiego' (odinъ nosę *sakomaxionz* i pletyi *malakija* i mlъča 48); *mazarionz* (1), w PatSin. μαζάριον o niejasnym znaczeniu (vidēхъ ... otroka ... nosi *mazarionz* i stavъ prēdъ mъnojo načę plęsati 111v); *melotarz* (1) τὸ μηλωτάριον 'odzież skórzana' (obrētoхomъ ... tri ošъlъsa umъrgъša nosęšte rizu otъ sivina i *melotarę* ležęšta blizъ ixъ 85); *palionz* (1) PatSin. παλλίον (imēхъ že *palionii* i proдахъ i na zlotъnicē 82v); *sakomaxionz* i *sakъkomaxii* (5) ἡ σακκομάχη i dem. τὸ σακκομάχιον – Stephanus (odinъ nosę *sakomaxionz* i pletyi *malakija* i mlъča 48, daždъ mi *sak'komaxionz* da sъodeždju 95, vъ devęty časъ sъvlačaše *sakъkomaxii* i odēvaše sę vъ voiskyi obrazъ 48).

Wśród nazw z zakresu świata roślinnego i zwierzęcego oraz pokarmów mamy 4 znane z tekstów kanonu scs.: *fūnikz* (1) ὁ φοῖνῖξ 'daktyl' (bylija i *fūnika* tъčiju vъkuša-jōšta 82); *kedrz* (1) ἡ κέδρος (vysęšta sę jako *kedry* livanъskyja 107v); *mъskz* (2) i *mъštъnikz* (1) wywodzone niekiedy z gr. ὁ μόσχος 'jałówka, cielę' (ide sъ *mъsky* vъ Eriхo 69v, jako že bē unъ bystъ *mъštъnikz* 69v); *vajinz* i *vaije* (3) ἡ βάϊς acc. βάϊν 'liśc palmy' (vъ gradě *vainz* ne vъzъmetъ 106v, odinojo že odolēša jemu *vaijemъ* 106). Także w słowniku praskim nie znajdujemy wyrazów: *eūkrasъ* (1) PatSin. εὐκράς 'narój korzen-pny' (ne piti ni *eūkrasъ* ni vina 129v); *kafarъ* (1) 'biały chleb' z gr. καθαρός, á, óv 'czysty' (dažъ mi malo aicъ i malo *kafara* 158v); *murikiinz* (1) 'tamaryskowy' – gr. μυρικήκος, η, ον (obrētъše vъ pustyńi i drēva *murikiina* legoхomъ jedinъ kъžъdo na sъ 9v); *platanz* (1) ἡ πλάτανος (zakl'uči sę vъ družēi straně grada vъ dnē *platanu* 46). Wyraz *sъmidalb* z gr. ἡ σεμίδαλις 'wyborowa maąa' notował Miklosich. W pateryku wystąpił jeden raz: takóże dajaše *sъmidalb* malymъ mrvajamъ 128v. Czterech nazw nie ma i u Miklosicha: *serisz* (1) ἡ séρις, ἴδος 'cykorria' (ēdjaše že *seris* trozima zelije 129v); *sivinz* (2), w PatSin. ἀπό σβίνου 'z palmowych liści' (nosęšte rizu otъ *sivina* 85); *termije* i *per'mije* (2) ὁ θέρμος 'łubin' (ēdjaše dnъmъ 9 mēdъnicъ *ter'mija* 95, vъzę na dъvoju mēdъnicu *per'mija* i jastъ 90v); *trozimz* (1), w PatSin. τροζήμα w znaczeniu jakiejś rośliny ogrodowej (ēdjaše

že seris trozima zelijje 129v).

Niewielką grupę tworzą nazwy miar i monet. Z kanonu scs. znany jest wyraz *litra* (5) ἡ λίτρα 'srebrna moneta' też jednostka miary (pętsz litrō złata 133v). Pozostałych nie notuje słownik praski a wyrazu *fomera* nawet Miklosich. Oto te wyrazy: *kentinarō* (2) PatSin. τὰ τρία κεντηνάρια (wzъzmi sija tri *kentinarja* 143v); *keratō* (3) τὸ κεράτιον 'drobna moneta' (oběštajō ti jedinō *keratō* 129v); *kermō* (1) τὸ κέρμα 'moneta' (ni *kerma* ni rizu nъ vsę dajaše proseštīmъ 129); *miliiskorō* (1), wyraz niezupełnie jasny, w pierwszym członie związany z τὸ μίλιον 'mila rzymska' (otstoę ot Ijerusalima *miliiskorō* 116v); *olkii* (1) ἡ ὀλκή (m.in. 'waga' (dragago kamenija obrēte kъ *olbkiōj* že dastъ imōšte izobila 150); *fomera* (1) PatSin. τὰ φολερά 'drobne monety' (svęšteniju *fomera* ottudu wzъzmtъše jako ništii 41).

Pozostałe wyrazy ze względu na ich niewielką ilość przedstawię łącznie. Potwierdzenie w tekstach kanonu scs. mamy dla wyrazów: *epitimija* (1) ἡ ἐπιτιμία 'kara prawna' (ne otręši jego otlučeniija jego *epitimija* 139); *filosofija* (1) ἡ φιλοσοφία (bōdi že vama *filosofija* dęlo 110); *karkinō* (1) ὁ καρκίνος 'rak' (imuštu na sъsъci *kar'kinō* 38v). Dalsze trzy wyrazy znane są w słowniku praskim: *avgostō* (1) ὁ ἀύγουστος 'sierpień' (*avgostō* męsęsz 11); *mitropolō* (2) ἡ μητρόπολις (Skūtъskij gradъ vstorgę je ... styņę *mitropolō* 35); *ukonomija* (1) ἡ οἰκονομία (pridu da bratъnę sъsudy donesevę *ukonomijō* 6). Brak w słowniku praskim wyrazów: *ipirai* (1) ἡ ἡπειρος 'ziemia, ład' w PatSin. τῆς ἡπειρου w znaczeniu 'ładowy' (mežu Selevkijęju *ipirai* i Roso Kilikijō 56v); *kaligrafija* (1) ἡ καλλιγραφία (upraņnajaše že sę vъ *kaligrafijō* 118); *kolpō* (2) ὁ κόλπος 'zatoka, dolina' (lъvъ javi sę vъ *kolpě* i mnogy stranny toę zeml'ę pogubi 39); *opsenije* (1) ὁ ψῆφος, ἡ, ὄν 'rózny', w PatSin. ἐν ὀψῶῃ 'rózno' (idoxъ že vъ svętyi Sionъ vъ *op'senii* 93v); *zimarxō* (1) w PatSin. ὁ κατὰ τὸν ζήμαρχον przetłumaczone przez wydawców 'po okręgu' ale opatrzone znakiem zapytania (povędaše namъ Afanasii iže vъ *zimar'xě* 137v). Ostatnich dwóch wyrazów zaczynających się na dalsze litery alfabetu nie znajdujemy także w leksykonie Miklosicha. Są to *fodijonō* (1) τὸ ἐφόδιον 'zaopatrzenie na drogę' (otputi sъ *fodionō* 153v); *sūkritō* (1) w PatSin. ἐν τῷ σηκρήτω niejasne dla wydawców tekstu (i jeliko že vidjaše i vъ *sūkritě* vъ svojej duši tuzaše 139v).

Podsumujmy tę grupę. Wystąpiło tu 100 haseł podstawowych. Tylko 28 znalazło potwierdzenie w tekstach kanonu scs., dalszych 9 w słowniku praskim. Dla 42 nie znajdujemy dokumentacji w Sl.j.stsl. Dla wyrazów na dalsze litery alfabetu mamy potwierdzenie Miklosicha dla 5 haseł, brak u niego 16.

Dane te różnią się zdecydowanie od tych, jakie otrzymaliśmy z podsumowania wyrazów dotyczących życia religijnego, dlatego warto je zestawić.

	ilość słów znana w tekstach kanonu scs.	Sl.j.stsl.		wyrazy od <i>prĕk-</i> u Mikl.	
		ma	nie ma	są	nie ma
życie religijne	51	6	15	6	4
życie świeckie	28	9	42	5	16
razem	79	15	57	11	20

Ogółem mamy więc w *Pateryku Synajskim* 182 wyrazy podstawowe pochodzenia greckiego, oprócz oczywiście imion własnych, osobowych i miejscowych. Warto przypomnieć, że np. w *Kodeksie Zografskim* rzeczowników pochodzenia greckiego jest tylko 108. *Pateryk Synajski* charakteryzuje się zarówno dużą liczbą haseł pochodzenia greckiego jak też często mechanicznym tylko pozostawianiem wyrazów greckich, tak jakby tłumacz nie mógł sobie dać rady z przekładem (por. np. *ipirai, opsenije, zimarxε*). Odbiega to znacznie od artyzmu tłumaczenia cyrylometodejskiego. Uderza np. pozostawienie nie przetłumaczonych wielu nazw odzieży nie znanej Słowianom. Tłumacz *Pateryka Synajskiego* nie mógł sobie z tym poradzić. W technice tłumaczeniowej Cyryla w takim wypadku pojawiał się wyraz ogólny. Można więc przypuszczać, że i tu przynajmniej niektóre z tych barbaryzmów zastąpiłyby wyrazami typu *odeżda, riza* itp. Warto tu zwrócić uwagę również na obcą postać zapożyczonych wyrazów. Np. obok normalnie przyswojonych rzeczowników greckich na *-iov* typu gr. *κολόβιον* – scs. *kolovijb*⁴ mamy wiele zachowujących grecką końcówkę, jak np. gr. *μαρσίπιον* – PatSin. *marsipionε*. Świadczy to po prostu o mechanicznym, tzw. »papierowym«
przejmowaniu obcych wyrazów. Szczególnie jaskrawym tego przykładem jest zapis *sz fodionε*, jakgdyby nieodmienny, a w istocie stanowiący mechaniczną kopię greckiego genetivu pluralis: *μετὰ ἐφοδίων*.

Nasuwa się więc przypuszczenie, że to nie *Pateryk Synajski* był dziełem, które *Żywoł Metodego* nazwał *otęčbŝkyę kęńigy*. Mało bowiem prawdopodobne, by tego typu wyrazy dostały się do tekstu pateryka podczas późniejszych odpisów. W przeciwieństwie do tekstów biblijnych, przede wszystkim ewangelijnego, nie było tu chyba wtórnego dopasowywania do oryginału greckiego, greczyzny te musiały więc być już w pierwotnym przekładzie omawianego tekstu. W *Pateryku Synajskim* nie dostrzegamy tak charakterystycznego dla tłumaczeń cyrylometodejskich artystycznego umiaru przy wprowadzaniu wyrazów greckich do tekstu słowiańskiego. Być może więc *Metody* przetłumaczył inny pateryk, np. tzw. *Skirski*. Oczywiście, jak zaznaczyłem na wstępie, wyniki powyższej analizy traktowane być muszą tylko jako jeden z przyczynków ułatwiających rozwiązanie problemu autorstwa przekładu pateryka, nie zaś jako dowód ostateczny. Konieczne są dalsze wielostronne badania staro-cerkiewno-słowiańskiej literatury patrystycznej.

⁴ Por. np. sposób przyswajania greckich neutrów w języku Kodeksu Zografskiego (L. Mo-szyński, *Język Kodeksu Zografskiego*, cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, 81–82).

Sažetak

GRECIZMI U SINAJSKOM PATERIKU

Grčke posuđenice pojavljuju se u raznim staroslavenskim tekstovima, ipak njihov opseg i način funkcioniranja u tekstu nije jednak. Autor je stoga odlučio usporediti grecizme *Sinajskog paterika* s bogatstvom grčkih posuđenica u tekstovima tzv. staro-crkvenoslavenskog kanona. Pokazalo se da se u *Pateriku* pojavljuju 182 opća izraza grčkog podrijetla (dakle bez vlastitih imena), od kojih je samo 79 poznatih u scsl. kanonu.

Njihov često neadaptirani morfološki oblik, a i način uvođenja u tekst jasno se udaljuje od prevodilačke metode Ćirila i Metodija, koju je autor okarakterizirao u članku objavljenom u *Slaviji* (38, 1969, 552–564). Iz tog uspoređivanja izlazi pretpostavka da Metodije nije bio prevodilac toga teksta, pa prema tome da *Sinajski paterik* nije djelo koje Metodijev životopis naziva *otčьbskyę knęgy*. Možda je dakle Metodije preveo drugi Paterik (npr. *Skitski?*). Rezultate svojih istraživanja autor tumači kao podatke koji će pridonijeti rješavanju problema autorstva scsl. prijevoda Paterika, a ne kao konačne dokaze. Nužna su daljnja svestrana istraživanja scsl. patrističke literature.

SLOVO

28

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1978

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 4100 ZAGREB, DEMETROVA 11

BR. 28

Urednički odbor:

ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

ANICA NAZOR

Korektori:

ALOJZ JEMBRIH, JASNA VINCE

Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske – SIZ-VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1979.